

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ І ПРОФЕСІЙНОГО ВІДБОРУ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ

Поліщук В.А., к. пед. н., професор

Тернопільський національний педагогічний університет ім. В.Гнатюка

У статті розкрито теоретичні підходи щодо трактування суті допрофесійної підготовки і професійного відбору майбутніх соціальних педагогів. Узагальнено можливі підходи і способи до вирішення даного питання. Обґрунтовано доцільність багатоваріантного підходу до вирішення даної соціально-педагогічної проблеми.

Ключові слова: соціально-педагогічна діяльність, соціально-педагогічна освіта, професійна підготовка, допрофесійна підготовка, професійний відбір, тенденції професійної підготовки.

Полищук В.А. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ДОПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОТБОРА БУДУЩИХ СОЦИАЛЬНЫХ ПЕДАГОГОВ / Тернопольский национальный педагогический университет им. В. Гнатюка, Украина.

В статье проанализированы теоретические подходы анализа сущности допрофессиональной подготовки и профессионального отбора будущих социальных педагогов. Обобщены возможные подходы и способы решения данного вопроса. Обосновано целесообразность поливариантного подхода к решению данной социально-педагогической проблемы.

Ключевые слова: социально-педагогическая деятельность, социально-педагогическое образование, профессиональная подготовка, допрофессиональная подготовка, профессиональный отбор, тенденции профессиональной подготовки.

Polishchuk V. THEORETICAL BACKGROUND OF PRE-PROFESSIONAL PREPARATION AND PROFESSIONAL SELECTION OF FUTURE SOCIAL PEDAGOGUES / Ternopol National Pedagogical University, named after V.Gnatyuk, Ukraine.

This article reveals the theoretical approaches to the explanation of the notion of pre-professional preparation and professional selection of future social pedagogues. The author generalized the possible approaches and ways to the decision of this question and proved the necessity of multi-variant approach to the decision of this problem.

Key words: the social pedagogic education, the international integration, the professional preparation, tendencies of the professional preparation.

Цінності, суть, зміст і характер соціально-педагогічної діяльності свідчать про те, що спеціаліста-професіонала в галузі соціальної педагогіки потрібно починати формувати з числа дітей і підлітків за “допомогою доступних їм форм прояву милосердя, турботи про оточуючих людей, тварин, природу” [1, 34].

В Україні через об’єктивні чинники (новизни професії, сфери професійної діяльності і наряду професійної підготовки) не розроблені концептуальні засади здійснення допрофесійної підготовки соціальних педагогів. Вирішенню даної проблеми в певній мірі перешкоджає понятійно-термінологічна нечіткість, тому метою статті є аналіз теоретичних підходів щодо трактування суті допрофесійної підготовки і професійного відбору майбутніх соціальних педагогів.

Згідно із тлумаченням, даним в “Українському педагогічному словнику”, допрофесійна підготовка трактується як “загальнотрудова підготовка політехнічного і профорієнтаційного характеру учнів загальноосвітніх шкіл, як базовий компонент наступної професійної освіти” [2, 102]. На думку С. Гончаренка “... допрофесійна підготовка ... здійснюється у процесі всіх основних видів пізнавальної і творчої діяльності учнів” [там само]. Допрофесійна підготовка має багатоаспектну спрямованість, що передбачає “розвиток ... професійно важливих якостей особистості, ...початкового рівня професійної компетентності, нагромадження соціального досвіду” [3, 290].

Для теоретичного аналізу даної проблеми важливе значення мають дослідження з питань професійної підготовки соціальних педагогів (В. Бочарова, Ю. Галагузова, З. Гилязова, А. Капська, Р. Куличенко, В. Келасьєв, Л. Міщик та інші).

Аналіз соціально-педагогічної літератури свідчить, що термін “допрофесійна підготовка” вживається доволі рідко, оскільки сутність даного процесу зазвичай виражається термінами “професійна орієнтація”, “професійне самовизначення”, “вибір професії” і т.п.

Варто зазначити, що у трактуванні даних понять серед дослідників існують певні розбіжності. У психолого-педагогічній літературі зустрічаються декілька підходів до визначення поняття “профорієнтація” і його структури (П. Атутов, Є. Клімов, Є. Павлютенков, К. Платонов та інші). У “Енциклопедії професійної освіти” профорієнтаційна діяльність трактується як така, що “...направлена на “формування у школярів адекватного образу “Я”, уявлень про світ праці, практичного досвіду в обраній професійній діяльності” [3, 256]. В інших словниках найбільш уживаним є трактування професійної орієнтації як “... науково-практичної системи підготовки молоді до вільного, свідомого і самостійного вибору професії, що враховує індивідуальні особливості і потреби особистості і ринку праці і здійснюється через професійну інформацію, професійну діагностику, професійну консультацію, профвідбір і адаптацію” [4, 124]. Ми вважаємо, що з позицій особистісно-діяльнісного підходу найбільш прийнятним є трактування професійної орієнтації як науково-практичної системи підготовки особистості до вільного і свідомого вибору професії [5, 98]. У цьому трактуванні суті професійної орієнтації запрограмоване право свободи вибору за школярем, яке має ґрунтуватися на повній і достовірній інформації про себе і про світ професій.

Як свідчить аналіз літературних джерел, існують різні підходи до визначення складових профорієнтаційної роботи. Ми поділяємо висновок А. Киверялга, що основними компонентами профорієнтації є професійна інформація, аналіз психофізіологічних якостей учнів, професійне спрямування та вибір професії [6].

Нові підходи до здійснення профорієнтаційної роботи зі школярами у нашій країні обґрунтовані в Концепції державної системи професійної орієнтації населення (затверджена Постановою кабінету Міністрів України від 27 січня 1994 р. № 48), “Положенні про організацію професійної орієнтації населення” (затв. Міністерством освіти України та Міністерством соціального захисту населення України від 31 травня 1995 р. № 27/169/79), Концепції профільного навчання в старшій школі (затв. рішенням колегії Міністерства освіти і науки України 25 вересня 2003 р. № 10/12–2) та “Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається” (затв. наказом Міністерства освіти України, Міністерством праці України та Міністерством у справах молоді і спорту України від 2 червня 1995 року № 159/130/1526). Мета профорієнтаційної діяльності визначається як формування здатності до вибору професійної діяльності, що оптимально відповідає особистісним особливостям і попиту ринку праці, “формування і підтримка готовності до поведінки на ринку праці, що стосується різних соціальних і вікових груп населення” [7, 32].

О. Капустіна трактує професійне самовизначення як складне структурне утворення особистості, що відображає погляд людини на світ професій, на конкретну професію, її можливості в навколишньому середовищі, а також власні наміри щодо самореалізації в рамках певної трудової діяльності. Вирішальним у професійному самовизначенні є вибір професії в період отримання молоддю людиною загальної освіти (курсив наш – В.П.). Процес вибору професії, за висновком дослідниці, - це активний пошук особистістю свого призначення, який необхідно розглядати з двох точок зору: із позиції самого суб'єкта, його інтересів, здібностей, можливостей, індивідуальних особливостей

і вимог, які пред'являє професія до людини [8]. За висновком Р. Пасічняк, професійне самовизначення – це визначення людиною себе відносно вироблених у суспільстві і прийнятих певною людиною критеріїв професіоналізму (від приналежності до професії чи оволодіння фаховою освітою до індивідуального творчого внеску в професію [9, 46].

У контексті досліджуваної проблеми важливо враховувати, що процес професійного самовизначення передбачає взаємодію двох систем: особистості як складної саморегулюючої системи і системи суспільного орієнтування учнів у вирішенні питання свідомого вибору професії, що містить у собі цілеспрямований вплив освітніх закладів та інших соціальних інституцій на мотиви вибору професії [8]. Важливими є результати дослідження Є. Климова про те, що в основі профорієнтаційної роботи і професійного самовизначення мають знаходитися процеси розвитку людини як суб'єкта професійної діяльності: дослідження динаміки особистісних професійних планів, схильностей, здібностей, рівня домагань та інших якостей особистості, вивчення зовнішніх чинників вибору професії, інтерпретація вибору професії як процесу ухвалення рішення [10].

Необхідною передумовою активізації професійного самовизначення, на думку І. Михайлова, є активізація самосвідомості учнів. Проте при виборі професії особистісні властивості не завжди враховуються. Основна причина такої ситуації, на думку дослідника, полягає у відсутності знань у випускників шкіл про особистісні риси характеру та індивідуальні особливості [11]. Дана проблема має вирішуватися, на думку Л. Божович, організацією всебічної психолого-педагогічної підтримки і допомоги особистості [12], яка полягає у створенні умов для самостійного вирішення цієї проблеми. Після формування в учнів внутрішньої готовності до самостійних дій можна говорити про суб'єкт самовизначення, тобто про внутрішню сформовану активність людини, яку М. Пряжніков визначив як “самоактивізація”. Визначаючи суть професійного самовизначення, дослідник зауважив, що “...більшість людей обирають не стільки професії, скільки спосіб життя, де професія виступає в якості одного із засобів, одного з шляхів до привабливого способу життя” [9, 23].

У процесі осмислення теоретичних засад допрофесійної підготовки соціальних педагогів ми враховували положення А. Асмолова про доцільність запровадження в процесі професійної орієнтації системи заходів, спрямованих на психологічну підтримку особистості в ситуації професійного вибору, створення умов для самостійного й усвідомленого розв'язання проблеми пошуку свого місця в житті [13]. Важливим є висновок І. Кона про те, що, роблячи вибір певної професії, молода людина з одночасною реалізацією сил і здібностей відмовляється від багатьох інших видів діяльності, а – це відповідальне і самообмежувальне для особистості рішення [14].

Поняття допрофесійна підготовка багатьма авторами пов'язується з процесами “пошуку себе” та “усвідомлення Я”. На думку дослідників цієї проблеми (Р. Бернс, І. Бех, Ю. Галагузова, З. Гилязова, М. Гінзбург, І. Кон, Р. Куличенко, Л. Міщик та інші), психологічну основу процесів самовизначення і допрофесійної підготовки становить формування образу “Я” (або Я-концепції). Більшість дослідників трактують Я-концепцію як динамічну систему уявлень людини про саму себе, до якої входить як власне усвідомлення своїх фізичних, інтелектуальних і інших якостей, так і самооцінка, а також суб'єктивне сприйняття зовнішніх чинників, що впливають на певну особистість. Р. Бернс трактує поняття Я-концепція як сукупність уявлень людини про саму себе, поєднану з їх оцінкою. Я-концепція, по суті, визначає не просто те, що являє собою індивід, а й те, що він про себе думає, як дивиться на свої можливості розвитку в майбутньому [15, 74].

У контексті нашого дослідження важливим є виокремлення дослідниками, крім трьох основних модальностей, установок: реального “Я” (уявленнями людини про те, якою вона є в дійсності); дзеркального “Я” (уявлення людини про те, якою її бачать інші); ідеального “Я” (уявлення людини про те, якою вона хотіла б стати) [15, 88], ще однієї установки, а саме – конструктивного “Я” або “Я в майбутньому” (спрямованість у майбутнє і побудова проективної моделі “Я”) (Г. Балл, І. Бех, М. Гінзбург). Власне конструктивне “Я”, або “Я в майбутньому” відіграє домінуючу роль у процесі професійного самовизначення, тому що воно пронизане діючими мотивами і відповідає ознаці “прагну”. У “Я”-конструктивне трансформуються елементи, які особистість приймає і визначає для себе як досягну реальність [14].

Таким чином, Я-концепція утворює важливий компонент самосвідомості людини, вона бере участь у процесах саморегуляції і самоорганізації особистості, оскільки зумовлює інтерпретацію досвіду і слугує джерелом очікувань людини.

Аналіз соціологічної, психологічної та педагогічної літератури з питань допрофесійної підготовки молоді, дозволяє зробити висновок про те, що допрофесійну підготовку соціальних педагогів доцільно трактувати як інтегрований процес, який має здійснюватися не тільки у рамках загальноосвітньої школи, але в єдності з іншими ланками освіти, з проблемами змісту професійної освіти в цілому як єдиної системи. Тому на порядок денний з усією актуальністю постає проблема визначення змісту допрофесійної освіти, структури програм, навчальних предметів, їх взаємозв'язків, а також технологій її здійснення.

Ми трактуємо суть процесу допрофесійної підготовки соціального педагога як вищий етап професійної орієнтації, професійного самовизначення і як необхідну передумову успішної наступної професійної підготовки.

Відповідно до віку, специфіки функціональних можливостей, психічного розвитку і соціального статусу дітей і підлітків, допрофесійна підготовка має мати багатоаспектну спрямованість, яка передбачає актуалізацію самопізнання, формування професійно важливих якостей особистості, формування початкового рівня професійної компетентності, нагромадження первинного соціального досвіду.

Допрофесійна підготовка має носити інтегрований характер і здійснюватися у процесі всіх основних видів пізнавальної та творчої діяльності учнів. Вона має будуватися на основі принципів цілісності, неперервності, поєднання навчання з соціально-педагогічною діяльністю і виступати важливим засобом соціалізації молоді людини, її самоствердження і саморозвитку.

Концептуальні засади допрофесійної підготовки мають ґрунтуватися на положеннях:

- гуманної педагогіки, педагогіки співпраці;
- педагогіки свободи (визнання і створення умов для реалізації прав молоді людини на вибір свого життєвого шляху);
- особистісно-орієнтованого підходу до побудови навчально-виховного процесу, які сприяють розвитку особистості з урахуванням її самоцінності й унікальності, актуалізують процеси самопізнання, формують у неї систему уявлень про себе як про активного суб'єкта діяльності (І. Бех);
- зміщення акцентів з вивчення вимог професії до людини, до вивчення професійних кар'єр і їх розвитку, з констатувальної діагностики спеціальних здібностей до активізації самопізнання і процесів самостійного вибору майбутньої професії (М. Пряжніков);
- рівних можливостей, що передбачають визнання і створення рівних умов для реалізації прав кожної молоді людини на вибір свого життєвого шляху.

Опираючись на нормативні документи, які визначають напрями і зміст професійної орієнтації старшокласників у нашій країні: Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається, Концепцію профільного навчання в старшій школі, а також результати досліджень З. Гилязової, Р. Куличенко, Л. Міщик та інших, нами визначено пріоритетні завдання допрофесійної підготовки майбутніх соціальних педагогів:

- ознайомлення із сутністю професій сфери “людина-людина”; їх змістом, сферами професійної діяльності, вимогами, які вони пред’являють до суб’єктів;
- орієнтація учнів на майбутню професійну діяльність у соціально-педагогічній сфері, що передбачає формування мотиваційних установок, ціннісних орієнтацій – сприйняття людини як вищої цінності;
- особистісна орієнтація на певну професійну діяльність, первинне ознайомлення з нею;
- виявлення мотивів, здібностей, особистісних якостей і задатків до обраної професії, професійна ідентифікація; ознайомлення старшокласників з методами і прийомами самопізнання;
- актуалізація необхідності формування і корекції професійно необхідних морально-етичних якостей, що складають основу особистісних характеристик спеціаліста у галузі соціально-педагогічної діяльності;
- створення сприятливих умов для самореалізації старшокласників, активізації їх позиції у процесі соціальної адаптації, виборі професії і підготовці до дорослого життя;
- сприяння оволодінню конкретними знаннями, вміннями і навичками шляхом залучення молодих людей до соціально-педагогічної діяльності;
- попередня діагностика професійної придатності учасників;
- прогнозування успішності професійного навчання, розвитку і практичної діяльності молоді людини;
- визначення рівня готовності до усвідомленого професійного вибору і сформованості професійно важливих якостей.

Суть допрофесійної підготовки ми розглядаємо в контексті таких основних аспектів:

- просвітницького, який передбачає актуалізацію у старшокласників професійного самовизначення, ознайомлення їх із світом професій, вимогами, які вони пред’являють до суб’єктів професійної діяльності;
- психолого-педагогічного – виявлення і формування інтересів, нахилів, побажань учнів; надання старшокласникам допомоги у пізнанні себе, пізнанні світу професій з метою усвідомленого вибору професії, яка б відповідала побажанням й індивідуально-психологічним особливостям особистості;
- професійно діяльнісного – формування готовності до професійного самовизначення, усвідомленого вибору професії, планування і реалізації перспектив свого особистісного і професійного розвитку;
- особистісно діяльнісного, який передбачає активну позицію учнів як суб’єктів професійного самовизначення й актуалізацію їх самопізнання, самооцінки і саморозвитку як основи формування активного й адекватного образу “Я” в професії;
- діагностично-консультативного – передбачає врахування вимог щодо здоров’я та індивідуальних психологічних якостей старшокласника, необхідних для виконання певної професійної діяльності.

Ми трактуємо допрофесійну підготовку майбутніх соціальних педагогів у контексті активізації процесу професійного самовизначення. Допрофесійна підготовка

соціального педагога розглядається нами як перший етап неперервної професійної підготовки соціальних педагогів, який передбачає підготовку волонтерів-помічників соціальних педагогів. Метою допрофесійної підготовки, яка включає в себе функції професійної орієнтації і професійного самовизначення учнів, є актуалізація професійного самовизначення, здійснення усвідомленого професійного вибору, оволодіння знаннями і вміннями, що відповідають рівню волонтера-помічника соціального педагога і формування професійно важливих особистісних якостей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бочарова В.Г. Педагогика социальной работы. – М.: SvR-Аргус, 1994. – 208 с.
2. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 195 с.
3. Энциклопедия профессионального образования: В 3 т. / Под ред. С.Я. Батышева. – М.: АПО, 1998. – Т. 1. – С. 290.
4. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Педагогический словарь: Для студентов высш. и сред. пед. учебных заведений.– М.: Академия, 2000. – 176 с.
5. Підготовка до професійного навчання і праці (психолого-педагогічні основи): Навч.-метод. посібник / За ред. Г.О. Балла, П.С. Перепелиці, В.В. Рибалка. – К.: Наукова думка, 2000. – 188 с.
6. Кыверялг А.А. Методы исследования в профессиональной педагогике. – Таллин: Валгус, 1980. – 334 с.
7. Пряжников Н.С. Профессиональное и личностное самоопределение. – М.: Ин-т практической психологии, 1996. – 256 с.
8. Капустіна О.В. Педагогічні умови активізації професійного самовизначення старшокласників у навчально-виховній діяльності загальноосвітньої школи: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. – К., 2004. – 198с.
9. Пасічняк Р.Ф. Вплив особистісного самовизначення людини на формування її професійних здібностей // Психологія професійної діяльності і спілкування / За ред. Д.Е. Орбан, Д.М. Гринджука. – К.: Преса України, 1997. – С.45-49.
10. Климов Е.А. Развивающийся человек в мире профессий. – Обнинск: Принтер, 1993. – 57 с.
11. Михайлов И.В. Опыт активизации профессионального самоопределения старшеклассников: Автореф. дисс. ... канд. псих. наук: 19.00.07. – М., 1975. – 24 с.
12. Божович Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте: Психологические исследования. – М.: Просвещение, 1968. – 252 с.
13. Асмолов А.Г. Психология личности. – М.: МГУ, 1990. – 367 с.
14. Кон И.С. В поисках себя: личность и её самосознание. – М.: Политиздат, 1984. – 335 с.
15. Бернс Р. Развитие “Я” – концепции и воспитание / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1986. – 420 с.